

คณะผู้วิจัย

บทคัดย่อ

โครงการการเสริมสร้างและพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ กรณีศึกษาพื้นที่ลุ่มน้ำปิงและลุ่มน้ำชายฝั่งทะเลตะวันออก เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ซึ่งสนับสนุนให้ชุมชนในพื้นที่ศึกษามีบทบาทในการจัดทำแผนปฏิบัติการชุมชนที่ตอบสนองต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ ป่าต้นน้ำ และสิ่งแวดล้อม โดยให้นักวิจัยทรัพยากรน้ำชุมชนเป็นกลไกสนับสนุนการดำเนินงานระดับพื้นที่ การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างและพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำที่สอดคล้องกับความต้องการและบริบทชุมชน รวมถึงศึกษาความสัมพันธ์ของปัจจัยพื้นฐานของชุมชนที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ และการบูรณาการร่วมกับชุมชนท้องถิ่นในการกำหนดวิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ และกลยุทธการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ

ทางโครงการฯ ได้คัดเลือกกลุ่มน้ำห้วยแม่ท้อ จังหวัดตาก และลุ่มน้ำแม่น้ำเมืองตราด จังหวัดตราด เป็นตัวแทนของพื้นที่ศึกษา โดยประกอบด้วยชุมชนเป้าหมายที่ครอบคลุมพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และท้ายน้ำ กลุ่มน้ำละ 20 ชุมชน รวมทั้งสิ้น 40 ชุมชน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยมี 2 กลุ่ม คือ (1) การวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยผู้บริหารหน่วยราชการระดับจังหวัด/อำเภอ ผู้แทนองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน และผู้รู้ในท้องถิ่น จำนวนทั้งสิ้น 84 ราย (2) การวิจัยเชิงปริมาณ ประกอบด้วยผู้แทนครัวเรือน จำนวน 1,200 ราย กระบวนการและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1) การพัฒนาศักยภาพนักวิทยทรัพยากรน้ำชุมชน เพื่อให้มีบทบาทในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการสำรวจสภาพปัญหาด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำ การประสานให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรชุมชนในระดับพื้นที่ รวมทั้งจัดทำแผนปฏิบัติการชุมชนเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ และผลักดันแผนสู่การปฏิบัติ ซึ่งมีผู้ที่มีศักยภาพสามารถเป็นนักวิทยทรัพยากรน้ำชุมชน จำนวนทั้งสิ้น 88 คน ประกอบด้วยนักวิทยทรัพยากรน้ำชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยแม่ท้อ 46 คน และลุ่มน้ำแม่น้ำเมืองตราด 42 คน

2) โครงการ/กิจกรรมการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำที่ริเริ่มและดำเนินการโดยชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมที่ดำเนินการเฉพาะในวันสำคัญ เช่น วันสำคัญทางศาสนา วันที่ 12 สิงหาคม และ วันที่ 5 ธันวาคม ได้แก่ การบวชป่า การปลูกป่าเสริม/ปลูกต้นไม้ในที่สาธารณะ การปลูกต้นไม้ริมคลอง อ่างเก็บน้ำ ริมถนน การอนุรักษ์ฟื้นฟูแหล่งน้ำ เช่น ทำความสะอาดเก็บขยะ ขุดลอกลำคลอง/แหล่งน้ำ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น การจัดหาหญ้าเพื่ออุปโภคบริโภค การกำหนดกฎระเบียบในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำและป่าต้น

3) แผนปฏิบัติการชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ และป่าต้นน้ำ ประกอบด้วย (1) การจัดสร้างป่าชุมชน การฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ป่าเสื่อมโทรม (2) การส่งเสริมปลูกพืชอาหารท้องถิ่น/เพาะชำกล้าไม้ (3) การทำแนวกันไฟและป้องกันไฟป่า (4) การอนุรักษ์สัตว์น้ำและการขุดลอกแหล่งน้ำ (5) การสร้างแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์น้ำและป่า (6) การสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้นในพื้นที่ต้นน้ำ (7) การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กสำหรับชุมชน และระบบส่งน้ำ (8) การทำประปาหมู่บ้าน/ประปาภูเขา

4) ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ เรียงตามลำดับความสำคัญ ดังนี้ ศักยภาพและทุนทางสังคมของชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ศักยภาพของชุมชน ประชาชน ผู้นำชุมชน การประสบปัญหาของชุมชน และการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ การประสบปัญหาจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ รวมทั้งการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ

5) แนวทางการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ โดยมีกระบวนการปฏิบัติเพื่อเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมคือ สร้างความเข้าใจของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำ การสำรวจสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน เพื่อเป็นการสร้างการมีส่วนร่วมในการสำรวจสภาพแวดล้อมของชุมชน การวางแผนบริหารจัดการน้ำชุมชน การประสานกลไกการนำแผนบริหารจัดการน้ำชุมชนสู่การปฏิบัติ การพัฒนาระบบการบริหารจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพ เช่น จัดตั้งกลุ่มองค์กรผู้ใช้น้ำระดับชุมชน จัดตั้งศูนย์บริหารจัดการน้ำระดับชุมชน/ท้องถิ่น จัดทำทะเบียนผู้ใช้น้ำ สร้างกลไกการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมการใช้น้ำ เป็นต้น

6) วิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ และกลยุทธ์การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ สรุปได้ดังนี้ วิสัยทัศน์ของกลุ่มน้ำห้วยแม่ท้อ คือ “กลุ่มน้ำห้วยแม่ท้อ มีป่าไม้เขียวขจี ทรัพยากรน้ำอุดมสมบูรณ์ และชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้ตลอดปี” วิสัยทัศน์ของกลุ่มน้ำแม่น้ำเมืองตราด คือ “กลุ่มน้ำแม่น้ำเมืองตราด มีความสมดุลของระบบนิเวศป่าไม้ แหล่งน้ำ และชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

ข้อเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางในการขยายผลกระบวนการมีส่วนร่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำอื่นๆ คือ ควรมีการออกแบบการศึกษาของโครงการให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ลุ่มน้ำ เนื่องจากในแต่ละพื้นที่ลุ่มน้ำย่อมมีสภาพภูมินิเวศแตกต่างกันไป ควรมีการออกแบบการสร้างกระบวนการเรียนรู้โดยพิจารณาจากความมุ่งหวังของการดำเนินงานด้านการมีส่วนร่วมที่มีความสัมพันธ์กับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและนักวิจัยทรัพยากรน้ำชุมชน และในการนำผลการศึกษาวิจัยของโครงการไปประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ ควรคำนึงถึงเงื่อนไขต่างๆ เช่น นโยบายของรัฐในการสนับสนุนยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนาลุ่มน้ำ ความต้องการของชุมชนท้องถิ่นในการตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหา ศักยภาพของทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำและศักยภาพทุนทางสังคมในลุ่มน้ำ รวมถึงความอ่อนไหวของพื้นที่เป้าหมายในการดำเนินงาน

Abstract

The local community's participation promotion and development project in water resources and head watershed forest management, a case study of Ping River and east-coast watershed, which is a participatory action research (PAR) that encourages local community participation in establishment of community action plans towards the water resources and head watershed forest management. It employs water resources researchers as a mechanism to support the local-level operation. The research's aims are to promote and develop the local community participation in conservation, restoration, and

utilization management of the water resources and head watershed forest that corresponds with needs and context of the community, and also to investigate community's basic factors affecting the participation in the water resources and head watershed forest management, and integration with the local community to determine visions, and strategies for the water resources and head watershed forest management.

The project has selected Huai Mae Tor watershed at Tak province, and Muang Trad river watershed at Trad province as representative samples of the research area, which include head watershed, mid watershed, and downstream, each watershed consists of 20 communities, all together 40 communities. The sample groups have been divided into two groups, (1) qualitative research that includes district/province-level government agency executives, local administrative office's representatives, community leaders, and local philosophers, totally of 84 people and (2) quantitative research that has 1,200 household representatives. The research's procedure and tools utilized in this research are secondary data research, rapid community's environment survey by employing a technique of rapid rural appraisal (RRA), focus group, in-depth interview, community forum, and questionnaire to gather quantitative data. The data analysis uses statistics (1) descriptive statistics, including maximum, minimum, percentage, mean, and standard deviation (2) statistical analysis by applying T-test to test differences between means of people participation, in a case that independent variables comprises of two groups, and variance analysis, F-test (one-way ANOVA) to test differences of people participation, in a case that independent variables consists of more than two groups.

The results of the research can be concluded as the followings;

- 1) The development of community water resources researchers' potential to participate in activities of problems survey of the water resources and head watershed forest management in the watershed areas, coordination in order to create cooperation between communities and local-level community organizations, including establishment and implementation of community action plans regarding the water

resources and head watershed forest management. As the results, there are 88 potential water resources researchers, which consist of 46 researchers from Huai Mae Tor watershed, and 42 researchers from Muang Trad river watershed.

2) The water resources and head watershed forest management projects/activities that initiated and implemented by the community are mostly held on the important days, for examples, religious holidays, 12th August, and 5th December. The activities are such as, forest ordination, afforesting, planting the trees in public areas, river banks, reservoirs, along the streets, water resources conservation, which includes clearing waste, and sediment removal from canals and water resources. Moreover, there are activities that have continuously been done for examples, dam building, finding water supply for consumption, setting rules in water resources and head watershed forest management conservation, and campaigning of creating awareness in water resources and head watershed forest conservation in the communities.

3) Community action plans in water resources and head watershed forest management comprises of (1) creation of community forest, restoration of head watershed and deteriorated forest (2) promotion of local crop growing, and planting (3) building firebreak and prevention forest fire (4) aquatic animal conservation, and sediment removal from water resources (5) nature learning center establishment, creation of awareness in water and forest conservation (6) building check dam in head watershed area (7) building small reservoirs for the community, and water supply system (8) construction of village, and mountain waterworks.

4) Factors affecting community's participation in water resources and head watershed forest management are ordered according to importance as the followings, community potential and social capital that compound of the potential of community's members and leaders, community problems, and supports from other agencies, water resources consumption problems, knowledge associated with water resources and head watershed forest management, including perceiving of information regarding water resources and head watershed forest management.

5) Guidelines in developing community's participation towards water resources and head watershed forest management by process to encourage participation are creation of community understanding in water resources management, survey of community's problems, and needs in order to promote participation in community's environment survey, community water management planning, linking mechanisms regarding managing community water management plans into actions, development of efficient water management, such as forming groups of community-level water consumption organizations, community/local-level water management center, and water consumption registration, fair water consumption charge mechanism.

6) Visions and strategies in water resources and head watershed forest management are summarized as the followings, Huai Mae Tor watershed's vision is "Huai Mae Tor watershed has green forest, plentiful water resources that community can utilize all year long", and Muang Trad river watershed's vision is "Muang Trad river watershed has a balanced forest ecosystem, water sources, and community that participates in natural resources and environmental conservation". Their strategies are to preserve, protect, conserve, and restore head watershed ecosystem, promote the sustainable use of land and natural resources, develop strong economy and society for the better quality of life of the communities in the watershed area, enhance efficiency of integrated watershed management.

Suggestions to be guidelines in expanding participatory process in other watersheds should include design of project study that corresponding with watershed environment. Since each watershed area has different ecological geographic, the learning process should be designed by considering intentions of the implementation regarding participation that has relationship with community strengthening, and community water resources researchers. Applying research's results in water resources and head watershed forest management should consider variety conditions such as, government's policies associated with supporting watershed development strategies and directions, needs of local communities toward problem

solving, potential of resources in the watershed and social capital, including sensitivity of target area.

สารสังเขป

รายงานฉบับสมบูรณ์มีทั้งสิ้น 6 เล่ม ประกอบด้วย

1. รายงานหลัก
2. รายงานสภาพเศรษฐกิจสังคมและการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ
3. รายงานแผนปฏิบัติการชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำ
4. คู่มือการเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปิงและลุ่มน้ำชายฝั่งทะเลตะวันออก (ภาครัฐ)
5. คู่มือการเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและป่าต้นน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปิงและลุ่มน้ำชายฝั่งทะเลตะวันออก (ภาคประชาชน)
6. คู่มือนักวิจัยทรัพยากรน้ำชุมชน

โดยสารสังเขปของรายงานแต่ละเล่มมีดังนี้